

**SELÇUKLU TARİHİNİN AZ BİLİNEREN BİR KAYNAĞI:
HASAN-I YEZDÎ'NİN CÂMÎ'U'T-TEVÂRÎH-İ HASENÎ İSİMLİ
ESERİ**

**A LITTLE KNOWN SOURCE OF SALJUQ HISTORY:
HASAN-I YAZDÎ'S JÂMÎ' AT-TAWÂRÎKH-İ HASANÎ**

Bülent ÖZKUZUGÜDENLİ*

Öz

Bu çalışma, Timurlu dönemi müellifi Hasan-ı Yezdî'nin Câmî'u't-tevârîh-i Hasenî isimli Farsça eserinin Selçuklular kısmının; tanıtımı ve değerlendirmesini ihtiva etmektedir. Müellifin hayatı ve eserlerine değinildikten sonra, eserin muhtevası, önemi ve kaynaklarından bahsedilmiş, eserin Selçuklular kısmının kaynak değeri ortaya konulmuş, ayrıca eserin dil ve imlâ hususiyetleri, nüshaları incelenmiş ve eser üzerinde yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi yapılmıştır. Tam adı Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb b. Huseyn-i Yezdî olan müellif takriben 793/1390-91 yılında doğmuş, Timurlular'dan Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh ve Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed Bahadır b. Baysungur'un hizmetinde bulunmuştur. Müellif Câmî'u't-tevârîh-i Hasenî isimli eserini telife Timurlular'dan Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Baysungur b. Şâhruh adına 855/1451 yılında başlamışsa da, onun 855 yılı Zi'l-hicce ayında (25 Aralık 1451-22 Ocak 1452) kardeşi Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur tarafından öldürülmesi üzerine eserini Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur'a ithaf etmiştir. Müellifin hayatının bundan sonraki bölümü ve ölüm tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Câmî'u't-tevârîh-i Hasenî, başlangıçtan müellifin kendi zamanına kadar gelen genel bir İslâm tarihidir. Câmî'u't-tevârîh-i Hasenî, Selçuklular ve özellikle de Sultan Sencer devri için en tafsilatlı kaynaklardan birisidir. Eserin Selçuklu tarihi için asıl önemi, müellifin, başta Sencer-nâme (veya Rezm-nâme-yi Sencerî ya da Rûz-nâme-yi Sencerî) olmak üzere, günümüze ulaşmayan bazı kaynaklardan sık sık alıntılar yapmış olmasından gelmektedir. Câmî'u't-tevârîh-i Hasenî'nin iki yazma nüshası günümüze ulaşmıştır: 1. İran Millî Kütüphanesi (Kitâbkhâna-yi Millî-yi İrân, Tahrân), nr. 1330. 2. Süleymaniye Kütüphanesi (İstanbul), Fatih 4307.

* Dr., (İstanbul), e-posta: bulentozkuzu@mynet.com

Anahtar Kelimeler

Hasan-ı Yezdî, *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*, Selçuklular, Sultan Sencer, Selçuklu tarih yazıcılığı.

Abstract

The present work, consisting of an introduction and two main parts, is an analytical study of the chapter on the Saljuqs in the Persian chronicle titled *Jāmi' at-tawārikh-i Ḥasanî* (*Ḥasanî's Compendium of Chronicles*) by a Timurid author, *Ḥasan-i Yazdî*. After addressing the life and works of the author, the contents of his chronicle, its importance, and its sources (as far as they are mentioned in the text), the introduction discusses the significance of this chapter as a source on the Saljuqs. In addition, this study details linguistic and stylistic features of the text and provides in-depth analysis of its extant copies and an evaluation of its previous studies. *Tāj ad-Dīn Ḥasan b. Shihāb b. Ḥusayn-i Yazdî* was born around 793/1390-91. He served two Timurid rulers, *Mīrzā Iskandar b. 'Umar Shaykh* and *Mīrzā Sulṭān Muḥammad Bahādir b. Baysungur*. The author started writing this book in 855/1451 at the order of the Timurid *Mīrzā Sulṭān Muḥammad b. Baysungur*. In *Dhu'l-ḥijja* 855 (25 December 1451-22 January 1452) *Muḥammad b. Baysungur* was killed by his brother *Bābur*. The author then dedicated this work to *Babur b. Baysungur*. No further information exists in the sources about the author's life thereafter or the date of his death. *Jāmi' at-tawārikh-i Ḥasanî* can be considered a general history of Islam from its very beginning until the time of its author. This work is one of the most extensive sources on the Saljuqs, particularly about the reign of Sultan Sanjar. For this reason it deserves to be taken into account on the Seljuq historiography. The author had access to *Sanjar-nāma* (or *Razm-nāma-yi Sanjarī - Rūz-nāma-yi Sanjarī*). He recurrently quotes from this and some other sources that are not extant. Two copies of *Jāmi' at-tawārikh-i Ḥasanî* have survived to our time: 1. MS. Tehran, Iran Library (*Kitābkhāna-yi Millî-yi Īrān*), 1330. 2. MS. Istanbul, *Süleymaniye Library*, Fatih 4307.

Keywords

Ḥasan-i Yazdî, *Jāmi' at-tawārikh-i Ḥasanî*, the Saljuqs, Sultan Sanjar, historiography of the Saljuqs.

GİRİŞ

Bu çalışma Timurlu dönemi müellifi Hasan-ı Yezdî'nin *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî* isimli Farsça eserinin Selçuklular kısmının tanıtımı ve değerlendirmesini ihtiva etmektedir. Müellifin hayatı ve eserlerine değinildikten sonra, eserin muhtevası, önemi ve kaynaklarından bahsedilmiş, eserin Selçuklular kısmının kaynak değeri ortaya konulmuş, ayrıca eserin dil ve imlâ hususiyetleri, nüshaları incelenmiş ve eser üzerinde yapılan çalışmaların bir değerlendirmesi yapılmıştır.

I. Hasan-ı Yezdî'nin Hayatı ve Eserleri

A. Hayatı: Hasan-ı Yezdî olarak tanınan müellifin tam adı Tâcu'd-dîn Hasan b. Şihâb b. Huseyn-i Yezdî'dir¹. *Şâ'ir-i muneccim* ve *muneccim-i şâ'ir* lâkaplarıyla meşhur olan müellif eserinde kendisinden umumiyetle "*İbn Şihâb*", "*Hasan-i Şihâb*", "*Hasan b. Şihâb*", "*Hasan b. Şihâb-i Huseyn el-Yezdî el-ma'rûf be-İbn Şihâb şâ'ir-i muneccim*", "*Hasan b. Şihâb b. Huseyn el-ma'rûf be-İbn Şihâb şâ'ir-i muneccim*", "*muneccim*", "*şâ'ir-i muneccim*" ve "*el-ma'rûf be-İbn Şihâb şâ'ir-i muneccim*" şeklinde bahsetmektedir². Hayatı hakkındaki bütün bildiklerimiz, müellifin eserinde kendisi hakkında verdiği malûmata dayanmaktadır. Aslen Kirmânlı olması kuvvetle muhtemel olan müellifin doğumu, çocukluğu ve eğitimi hakkında elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Timurlular zamanında Kirmân vakıflarından birisinde yaklaşık 30 yıl müddetle 60 dînârlık bir vazifede bulunmuştur³. Müellif 60 yaşında iken, Seyyid Mîrek-i Şirvânî'nin Kirmân idaresini almasıyla bu vazifesini kaybetmiştir. Bu hesaba göre müellifin 793/1390-91 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Müellif gençlik yıllarında Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh'in vezîr ve emîrlerinden H'âce Giyâsu'd-dîn Muhammed Hâfız-i Râzî'nin⁴ mülâzımı olmuş ve onun ordusunda Yezd piyadesi *tovaçısı*⁵ olarak

¹ Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4307 [= Hasan-ı Yezdî/Fatih], vr. 2b, 345a.

² Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*, Kitâbhâne-yi Millî-yi İrân, Tahran, F. 1330 [= Hasan-ı Yezdî/Tahran] s. 2, 5, 24, 50, 64, 65, 67, 93, 107, 132, 138, 139, 141, 157, 424.

³ Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*. *Bahş-i Tîmûriyân pes ez-Tîmûr*, neşr. Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987 [= Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr], (giriş), s. XV, (metin), s. 99.

⁴ Hakkında bkz. Ahmed b. Huseyn b. 'Alî-yi Kâtib, *Târîh-i cedîd-i Yezd*, neşr. İrec Afşâr, Tahran 1386/2007, s. 147, 149.

⁵ *Tovaç*: Türk ve Moğol devletlerinde askeri sayan ve kontrol eden görevli (bkz. Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I, Wiesbaden 1963, s. 260-264).

görev yapmıştır⁶. Ayrıca Timur'un torunlarından Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh'in ordusunda da 5 yıl müddetle vazife almış ve Yezd ve Eberkûh piyadesi *tovaçılığı* yapmıştır⁷. 815/1412-13 yılında Kum şehrinin muhasarasında Timur'un torunlarından Mîrzâ İskender b. 'Omer Şeyh'in⁸ ordusunda bulunmuş ve Kum şehri emîri H'âce Muhammed'e elçi olarak gönderilmiştir⁹. Mîrzâ İskender'in Şâhruh tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra Şâhruh'un hizmetine girmiş ve onun 819/1416 yılında düzenlediği Kirmân seferinde bulunmuştur¹⁰. Hayatının bundan sonraki yirmi yılı hakkında açık bir bilgi yoktur. Hasan-ı Yezdî'yi 840/1436-37 yılında Kirmân'da görmekteyiz. Bu tarihten 854/1450-51 yılına kadar 14 yıl boyunca Emîr Şemsu'd-dîn Hâcî Muhammed b. Emîr Sa'îd-i Gunâşîrîn (öl. 854/1450)'in mülâzımı olarak görev yapmıştır¹¹. Bu süre içinde ondan izzet ve ihtiram görmüştür. Bilahare hâmisî Emîr Şemsu'd-dîn Hâcî Muhammed ile birlikte bu esnada 'Irâk ve Fârs'a hâkim olan Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed Bahâdır b. Baysungur b. Şâhruh'un hizmetine girmiştir. 854/1450-51 yılında Mîrzâ Sultan Muhammed Bahâdır'ın ordusuyla birlikte Luristân'a hareket etmiş ve sefer esnasında askerî vazifelerde bulunmuştur¹².

Müellif, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*¹³ isimli Farsça eserini telife, Timurlular'dan Mîrzâ Sultan Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Baysungur b. Şâhruh adına 855/1451 yılında başlamışsa da, onun 855 yılı Zî'l-hicce ayında (25 Aralık 1451-22 Ocak 1452) kardeşi Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur tarafından öldürülmesinden sonra eserini Ebu'l-Muzaffer Babür b. Baysungur'a ithaf etmiştir¹⁴. Müellifin hayatının bundan sonraki bölümü ve ölüm tarihi hakkında bilgimiz yoktur¹⁵.

⁶ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 28, 30; Beatrice Forbes Manz, "Local Histories of Southern Iran", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. J. Pfeiffer-S.A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 269.

⁷ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 42.

⁸ Hakkında bkz. Priscilla Soucek, "Eskandar b. 'Omar Şayx b. Timur", *Oriente Moderno*, XV/1, (1996), s. 73-87; Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 36.

⁹ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 36.

¹⁰ B. F. Manz, "Local Histories of Southern Iran", s. 269.

¹¹ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 48, 50-52.

¹² Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 48; B. F. Manz, "Local Histories of Southern Iran", s. 270.

¹³ "... ve nâm-i in kitâb Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî kerde-âmed" (bkz. Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5b); "... in Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî-râ hemîn kıssa rûy-numûd ki ..." (bkz. Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 424b).

¹⁴ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 424b-425a; Felix Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihcilik", Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Bellekten*, XXIX/130, (1965), s. 58-59.

¹⁵ Müellifin 793/1390-91 yılında doğduğu düşünülürse, IX/XV. yüzyılın ikinci yarısında ölmüş olabileceği tahmin edilebilir. Claude Cahen'in Hasan-ı Yezdî'yi XIII. yüzyıl müellifi olarak gestermesi hatalıdır (bkz. "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Türkçe terc. Nejat Kaymaz, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, (1969), s. 218).

Hasan-ı Yezdî'nin aynı zamanda şair olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eserinde yer yer şiirlerine de rastlanmaktadır¹⁶. Ancak şairliği ve şiirleri, tarihçiliği kadar dikkate değer görülmemiştir. Bununla beraber yazmış olduğu beyitlerden bazıları, tarihî ve sosyal açıdan önemli bilgiler içermektedir. Müellif eserinde, kendi şiirlerinden oluşan bir *dîvân* olduğunu belirtmişse de, bu *dîvân* maalesef günümüze ulaşmamıştır.

Hasan-ı Yezdî'nin hususî dünyası, ailesi ve çocukları hakkında da bilgimiz yok denecek kadar azdır. Müellif eserinde sadece Seydî Giyâsu'd-dîn 'Alî isminde bir oğlu olduğuna işaret etmiştir¹⁷.

B. Eserleri: Hasan-ı Yezdî'ye ait üç eserin varlığı bilinmektedir:

1. *Tevârih-i Âl-i Selçûk*: Hasan-ı Yezdî'nin manzûm bir Selçuklu tarihi kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî*'de, yer yer *Tevârih-i Âl-i Selçûk*'a işaret edildiği ve bu eserden alıntılar yapıldığı görülmektedir¹⁸. Bu durumda *Tevârih-i Âl-i Selçûk*'un, *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî*'nin tamamlandığı 857/1453 yılından önce telif edildiği anlaşılmaktadır¹⁹. Geç bir dönemde kaleme alınmış olmasına rağmen, günümüze ulaşmayan bazı eserlere dayanmış olmasından dolayı Selçuk tarihi için önemli bir kaynak olduğu anlaşılan bu eser maalesef günümüze ulaşmamıştır.

2. *Dîvân*: Müellif tarafından kaleme alınan şiirler bir *dîvân*da toplanmışsa da, bu *dîvân*'ın günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır²⁰.

3. *Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî*: Aşağıda genişçe bahsedileceği gibi, başlangıçtan müellifin kendi zamanına kadar gelen umumî bir İslâm tarihidir. Müellifin ifadesine göre Şehzâde Baysungur'un oğlu Ebu'l-Muzaffer Mahmûd adına kaleme alınan ve yaklaşık 50 cilt kitaptan istifade edilerek hazırlanan bu eserin telifine 25 Muharrem 855/27 Şubat 1451 tarihinde Kirmân'da başlanmış ve eser iki yıl sonra 857/1453'de tamamlanmıştır²¹.

¹⁶ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV.

¹⁷ Seydî Giyâsu'd-dîn 'Alî, evvelâ yaklaşık bir buçuk yıl kadar H'âce Şemsu'd-din Muhammed-i Kubâhî'nin hizmetinde bulunmuş, 856/1452-53 yılında da Sîrcân yoluyla Şîrâz'a giderek Babür'ün ordusuna katılmıştır. Bu durum babası Hasan-ı Yezdî'nin Kirmân vakıflarındaki vazifesini kaybetmesine sebep olmuştur (Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 80, 99, 148).

¹⁸ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b, 184a, 197a, 201a, 202b; Felix Tauer, "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", *Archiv Orientalni*, III, (1931), s. 103.

¹⁹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 178b. Müellif *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî*'de zaman zaman manzûm eserinden aktarma da yapmaktadır (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 173a, 178b).

²⁰ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XV, (metin), s. 93.

²¹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5b, 345a; Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 8.

II. *Câmi'ü't-Tevârih-i Hasenî*

A. Eserin Muhtevası: *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî* bir mukaddime ve altı ana bölüm (*kısm*)'den oluşmaktadır. Eserin bölümleri şunlardır:

Mukaddime²²,

1. Bölüm: Hz. Adem, Hz. Havva ve yaratılış²³,

2. Bölüm: Sâsânîler'e kadar eski Acem hükümdarlarının tarihi²⁴,

3. Bölüm: İslâm Peygamberi'nin hayatı, ailesi ve dört halife dönemi²⁵,

4. Bölüm: Emevîler dönemi²⁶,

5. Bölüm: 'Abbâsîler dönemi ve bu dönemde hüküm süren Sâmânî, Gazneli, Selçuklu ve Gûr hanedanlarının tarihi²⁷,

6. Bölüm: Selçuklular'dan sonra hüküm süren hanedanların tarihi²⁸. Bu bölüm (*kısm*) 7 fasıl (*fasl*)'dan oluşmaktadır:

1. Fasıl: Buveyhîler²⁹,

2. Fasıl: H'ârezmşâhlar³⁰,

3. Fasıl: Salgurlular³¹,

4. Fasıl: Kirmân Kara-hitayları³²,

5. Fasıl: Muzafferîler³³,

6. Fasıl: Cengiz Han ve Moğol hükümdarları³⁴,

7. Fasıl: Timur'un Hayatı ve Faaliyetleri³⁵. Müellifin bizzat şahit olduğu bazı hadiseleri de ihtiva eden bu kısım önemine binaen Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î ve İrec Afşâr tarafından neşredilmiştir³⁶.

B. Eserin Kaynakları: *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî* pek çok eserden istifade edilerek hazırlanmıştır. Müellif, yaklaşık 50 cilt kitap olarak zikrettiği

²² Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 1b-5a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 1-9.

²³ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5a-7a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 9-14.

²⁴ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 7a-96b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 14-84. Bu bölümde Büyük İskender'e genişçe bir yer ayrılmıştır (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 25a-71b).

²⁵ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 96b-109b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 84-112.

²⁶ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 109b-114b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 112-124.

²⁷ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 114b-259b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 124-432. Selçuklular bu bölümde anlatılmıştır (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 168b-254a).

²⁸ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 259b-345b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 432-783.

²⁹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 259b-260a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 432-439.

³⁰ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 260b-261b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 439-442.

³¹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 261a-262a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 442-444.

³² Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 262a-267b; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 444-454.

³³ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 267b-303a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 454-538.

³⁴ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a-345a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 538-636.

³⁵ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 345a-425a; Hasan-ı Yezdî/Tahran, s. 636-783.

³⁶ Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî. Bahş-i Timûriyân pes ez-Timûr*, neşr. Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987.

kaynaklarından bazılarının isimlerini eserinde yer yer zikretmiştir³⁷. Eserde kullanılan başlıca kaynaklar arasında şunlar sayılabilir:

Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî, *Câmi'ü't-tevârîh*: Hasan-ı Yezdî'nin eserini yazarken "*Sultânu'l-muverrihîn*" şeklinde zikrettiği Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî'nin *Câmi'ü't-tevârîh*³⁸ isimli eserinden geniş ölçüde istifade ettiği anlaşılmaktadır³⁹. Müellif bu durumu şu cümlelerle ifade eder: "Bu *Câmi'ü't-tevârîh* isimli eserin müellifi İbn Şihâb pek çok tarihçinin eserini kendi kitabında toplamak amacıyla mütalaa etti. Ancak *Târîh-i cihân-guşây*'dan daha büyüğünü görmedi. (Müellifi) gerçekten de çok zahmet çekerek Türk boylarının tarihini yerli yerinde anlatmıştır. Ancak *Câmi'ü't-tevârîh*'in çoğunluğu İrân hükümdarları ve bir kısmı da Tûrân hükümdarlarıyla ilgilidir. *Târîh-i cihân-guşây* [?]'ın çoğunluğu ise Türkler ve göçebelerle ilgilidir. Bu kitapta bu konulara değinilmesi talep görmeyecektir. Şimdi biz bu gönül açıcı kitaptan kendi tarihimiz doğrultusunda ... hülâsa olarak nakledelim"⁴⁰. Bununla birlikte müellifin eserinde Reşîdu'd-dîn Fazlullâh'ın eseri *Câmi'ü't-tevârîh*'in ismini hatalı olarak *Târîh-i cihân-guşây* şeklinde zikretmiş olması dikkate değerdir⁴¹. Yine müellifin, tıpkı Reşîdu'd-dîn Fazlullâh'ın *Cihân-guşây* [?] isimli eseri gibi, kendi eserinin de başlangıçta ithaf ettiği hükümdarın (Ebu'l-Muzaffer Sultân Muhammed) vefat etmiş olmasından dolayı başka bir hükümdara (Ebu'l-Muzaffer Babür Bahâdır) ithaf edilmek durumunda kaldığını zikretmesi de dikkat çekicidir⁴².

Zahîru'd-dîn-i Nişâbûrî, *Selçûk-nâme*: Hasan-ı Yezdî'nin eserinin Selçuklular kısmını kaleme alırken Selçuklu devri tarihçisi Zahîru'd-dîn-i Nişâbûrî⁴³'nin *Selçûk-nâme*⁴⁴ isimli eserinden önemli ölçüde istifade ettiği görülmektedir. Metin karşılaştırması, *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*'nin yaklaşık dörtte

³⁷ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 345a. Bununla birlikte eserin mukaddimesinde farklı türlerde 20 cilt eserden istifade edildiği kaydedilmiştir (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 5b; Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, s. 8).

³⁸ Müellif ve eseri için bkz. Z.V. Togan, "Raşid-üd-din Tabib", *İA*, IX, (1964), s. 705-712; D. Morgan, "Rashid al-Din Tabib", *EP*, VIII, (1995), s. 443; R. Şeşen, "Câmiü't-tevârîh", *DİA*, VII, (1993), s. 132-134; Osman G. Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, XXXV, (2008), s. 19-21; Charles Melville, "Jâme' al-Tawârih", *Encyclopaedia Iranica*, XIV, s. 466-468.

³⁹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a, 305a.

⁴⁰ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 424b-425a.

⁴¹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a, 305a.

⁴² Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 303a, 305a.

⁴³ Hayatı ve eseri için bkz. Osman G. Özgüdenli, "Zahîrüddîn-i Nişâbûrî", *DİA*, XLIV, (2013), s. 102-103.

⁴⁴ Zahîru'd-dîn-i Nişâbûrî, *Selçûk-nâme*, neşr. A. H. Morton, London 2004 [= Nişâbûrî, *Selçûk-nâme*].

birine tekâbül eden bir kısmının Nişâbüri'nin *Selçûk-nâme*'sinden aynen iktibas edildiğini göstermektedir. Örnek olarak burada şu metin karşılaştırmalarını vermek mümkündür:

Nişâbüri, <i>Selçûk-nâme</i> , s. 21	Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 183a
<p>السلطان عضدالدوله ابوشجاع البارسلان محمد بن جغرى بك بن ميكائيل</p> <p>البارسلان پادشاهی بود با هیبت و سیاست و بیدار و تازنده، خصم افکن و دشمن شکن، جهانگیر و گیتی گشای. شکلی و قدی عظیم داشت و محاسنی دراز. به وقت تیرانداختن گره زدی و گویند هرگز تیر خطا نکردی و کلاهی دراز داشتی. و بر تخت روزبار سخت مهیب و باشکوه بودی. از سر محاسن او تا سرگوی کلاه گویند دو گز بودی و هر رسولی که پیش تخت او آمدی، بهراسیدی. در سنه خمس و خمسين و اربعمائه به عراق آمد، بعد از وفات طغرل بك و عميدالملک ابونصر الکندری را که وزیر عمش بود بگرفت و وزارت به نظام الملک الحسن بن علی بن اسحق داد.</p>	<p>السلطان عضدالدوله ابوشجاع البارسلان محمد بن جغرى بك بن ميكائيل</p> <p>البارسلان پادشاهی بود با هیبت و سیاست و بیدار و تازنده، خصم افکن و دشمن شکن، جهانگیر و گیتی شکلی و قدی عظیم داشت و محاسنی دراز. به گشای وقت تیرانداختن چند گره بر محاسن زدی و گویند هرگز تیر خطا نکردی و کلاهی دراز بر سر نهادی و بر تخت سخت مهیب و باشکوه بودی و گویند از سر محاسن او تا کولکه کلاه گویند دو گز بودی و هر رسولی که پیش تخت او آمدی، بهراسیدی. در سنه خمس و خمسين و اربعمائه به عراق آمد، بعد از وفات طغرل بك و عميدالملک ابونصر را که وزیر عمش بود بگرفت و وزارت خود را به نظام الملک الحسن بن علی بن اسحق داد.</p>

Nişâbüri, <i>Selçûk-nâme</i> , s. 44	Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 194b
<p>سلطنت سلطان غياث الدنيا والدين ابوشجاع محمد بن ملكشاه قسيم امير المومنين</p> <p>سلطان محمد بن ملكشاه پادشاهی بود بعدل و عفت و آراسته و بدین و دیانت موصوف، و صایب رای صادق وعد ثابت عهد. در اعزاز دین و قمع ملاحده ملاعین مجد و مجاهد. در حفظ بیضه اسلام ید بیضا نموده و بداس قهر خار کفر و بدعت دروده. و هر که درکوه بر در اصفهان دیده باشد داند که آن پادشاه در فتح آن قلعه و قمع آن طایفه چه رنج دیده باشد و چه سختی کشیده...</p>	<p>سلطنت سلطان غياث الدنيا والدين ابوشجاع محمد بن ملكشاه قسيم امير المومنين</p> <p>سلطان محمد پادشاهی بود به عدل و عفت آراسته و بدین و دیانت موصوف و صایب رای و صادق وعده ثابت عهد و مجاهد در حفظ بیضه اسلام ید بیضا نموده و بداس قهر خار کفر و بدعت دروده که هر ذره کوه که بر در اصفهان است دیده باشد داند که آن پادشاه در فتح آن قلعه چه رنج و قمع آن طایفه چه ملال دیده باشد و چه سختی کشیده...</p>

Nîşâbü'rî, Selçûk-nâme s. 120	Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 253b
السلطان الاعظم ركن الدنيا والدين ابوطالب طغرل بن ارسلان، قسيم اميرالمؤمنين سلطان طغرل، خلد الله ملكه، پادشاهی بود در آشیان دولت زاده و در خاندان اقبال نشو و نما یافته، ملکی نا بیوسیده بدو رسیده و کسوت سلطنت نا کوشیده پوشیده، از مهد به تخت تحویل کرده و از مکتب ادب بی تعب طلب بر مرکب ملک سوار شده، در بند وعده ایام و عشوه اعوام و تأثیر طالع و احکام نا بوده. مرغ دولتش بی‌دانه بدام آمده...	قصه سلطان الاعظم ركن الدنيا والدين ابوطالب طغرل بن ارسلان بن محمد بن ملكشاه قسيم اميرالمؤمنين سلطان طغرل پادشاهی بود در آشیان دولت زاده و بر در اقبال نشو یافته و ملکی بی‌زحمت بدو رسیده و کسوت سلطنت نا کوشیده ناپوشیده از مهد به تخت تحویل کرده و از مرکب ادب بی تعب طلب بر مرکب ملک سوار شده، در بند وعده ایام و عشوه اعوام و تأثیر طالع و احکام نابوده. مرغ دولتش بی‌دانه بدام آمد...

Nîşâbü'rî'den alınan kısımlar, aynı kaynaktan iktibaslarda bulunan er-Râvendî⁴⁵ ve Reşîdu'd-dîn Fazlullâh el-Hemedânî⁴⁶ gibi müelliflerin eserleri ile de yer yer paralellikler arz etmektedir.

Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*: Hasan-ı Yezdî'yi Selçuklu tarihi için önemli bir kaynak kılan bir başka husus da, müellifin, Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'nin günümüze ulaşmayan *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân* isimli eserinden geniş iktibaslarda bulunmuş olmasıdır⁴⁷. Eserin yayınladığımız kısmının yaklaşık dörtte birine tekâbül eden bu alıntıların değeri takdir edilmiş ve önemine binaen Mehdî Beyânî tarafından neşredilmiştir⁴⁸.

Burada örnek olarak şu karşılaştırmaları vermek mümkündür:

⁴⁵ Bkz. er-Râvendî, *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, ed. Muctebâ Mînovî, Tahran 1364/1985 [= er-Râvendî]; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, I-II, Ankara 1957 [= er-Râvendî/Ateş].

⁴⁶ Reşîdu'd-dîn Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmî'ü't-tevârîh*, II/5, *Selçuklular Tarihi*, neşr. Ahmed Ateş, Ankara 1960 [= Reşîdu'd-dîn/Ateş]; İngilizce terc. K. A. Luther, *The History of the Saljuq Turks from the Jâmi' al-Tavârih. An Ilkhanid Adaption of the Saljuq-nâme of Zahîr al-Dîn Nîshâpûrî*, ed. C. E. Bosworth, London 2001 [= Reşîdu'd-dîn/Luther]; Türkçe terc. Erkan Göksu-Hasan Hüseyin Güneş, *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2009 [= Reşîdu'd-dîn/Göksu].

⁴⁷ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947, (nâşirin önsözü), s. IV-XXI; F. Tauer, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", s. 58-59; Erdoğan Merçil, *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989, s. XIII.

⁴⁸ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-ezmân fî vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947.

Kirmânî, <i>Bedâyi'ü'l-izmân</i> , s. 3	Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 188a
<p>قَصَّة ملك ركن الدنيا والدين عمادالاسلام والمسلمين قاورد بن چغرى بك كه او را قره ارسلان گفتند</p> <p>چون در ماه شعبان سنه اثنى و اربعين و اربعمائه كه ملك قاورد كه فرزند چغرى بك بود و بهادر و عادل و كاردان، به دارالامان كرمان رسيد و لقب او عمادالدوله و نام او قاورد بن داود بن ميكائيل بود. اما نقش طغراى او قره ارسلان بيك بن چغرى بيك مى نداشتند و بناها كه در كرمان فرموده است بدين طغرا ثبت است و چون دليل دولت و قايد تقدير او را به سلامت سراى و سنت خانه كرمان راه نمود و عنان عزيمت او آنجا كشيد.</p>	<p>قَصَّة ملك ركن الدنيا والدين عمادالاسلام والمسلمين قاورد بن چغرى بك كه او را قره ارسلان گفتند و گرفتن هرموز و فارس تا در لشكر همدان با سلطان ملكشاه حرب كرد و سپرى شد</p> <p>راوى تاريخ روايت مى كند كه چون آل سلجوق را سعادت يار شد و اقبال روى نمود و ممالك قسمت كردند. چنان كه ياد كرده شد، طغرل بك به عراق و رى و آذربايجان كه به شرح بيان رفت و چغرى بك با فرزند بزرگ آلب ارسلان محمد در خراسان و خوارزم و توران، هر نوع كه رانده بودند، به شرح نظم و نثر گذشته شد. اما چون در ماه شعبان سنه اثنى و اربعين و اربعمائه كه ملك قاورد كه فرزند چغرى بك بود و بهادر و عادل و كاردان به دارالامان كرمان رسيد و لقب او عمادالدوله و نام او قاورد بن داود بن ميكائيل بود. اما نقش طغراى او قره ارسلان بيك بن چغرى بيك نداشتند و بناها كه در كرمان فرموده است. بدين طغرا ثبت است و چون دليل دولت و قايد تقدير او را به سلامت سراى و سنت خانه كرمان راه نمود و عنان عزيمت او آنجا كشيد.</p>

Kirmânî, <i>Bedâyi'ü'l-izmân</i> , s. 87	Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 243b
<p>آمدن غز به كرمان از خراسان</p> <p>چون ماه مهر شد در سنه ثمان ستين و خمسمائه درآمد، از سرحد كوبنان خبر كردند كه سلطانشاه غز را از سرخس بيرون كرده است و چند خيل از ايشان روى به كرمان نهادند و بر عقب خبر (كه) از راه راور برآمدند و به كوبنان رسيدند. سواری پنجهزار و با بنه بسيار وزن و فرزند بی‌شمار. اما همه مخروب و مسلوب و مقهور و منكوب و برهنه و غارتیده. دو سه روز در كوبنان خرابی كردند. چون بر حصار دست نيافتند و به زرد آمدند</p>	<p>قصة آمدن غز به كرمان از خراسان</p> <p>چون ماه مهر شد در سنه ثمان ستين و خمسمائه درآمد، از سرحد كوبنان خبر كردند كه سلطانشاه غز را از سرخس بيرون كرده است و چند خيل از ايشان روى به كرمان نهادند و بر عقب خبر از راه راور برآمدند و به كوبنان رسيدند. سواری پنجهزاری و با بنه بسيار وزن و فرزند بی‌شمار. اما همه مخروب و مسلوب و مقهور و منكوب و برهنه و غارتیده. دو سه روز در كوبنان خرابی كردند. چون بر حصار دست نيافتند و به زرد آمدند</p>

Söz konusu alıntuların, Hasan-ı Yezdî gibi Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'den geniş iktibaslarda bulunan Mîrzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî⁴⁹ ile büyük ölçüde paralellikler arzettiği görülmektedir:

⁴⁹ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Selçûkiyân u Guzz der-Kirmân*, tahrîr Mîrzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî, neşr. Muhammed İbrâhîm Bâstânî-yi Pârîzî, Tahran 1373/1994.

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 188a	Selçûkiyân u Guzz der-Kirmân, s. 323
... و لقب او عمادالذوله و نام او قاورد بن داود بن میکاییل بود. اما نقش طغرای او قره ارسلان بیک بن چغری بیک نبشتند...	لقب او عمادالذوله بود و اسمش قاورد بن داود بن میکاییل بن سلجوق. اما نقش طغرای او درامثله ما تقدم قره ارسلان بیک بن چغری بیک مکتوب.

Anonim, Sencer-nâme (veya Rezm-nâme-yi Sencerî / Rûz-nâme-yi Sencerî): Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî'de yer alan özellikle Sultan Sencer dönemiyle ilgili ayrıntılı bilgilerin önemli bir kısmının, günümüze ulaşmayan anonim Sencer-nâme veya Târîh-i rezm-nâme-yi Sencerî ya da Târîh-i rûz-nâme-yi Sencerî) isimli esere dayandığı anlaşılmaktadır⁵⁰. Müellif eserinin birkaç yerinde bu eserden yaptığı iktibaslara atıfta bulunmuştur:

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 194a:

و در سنجرنامه می آورد که بعد از خلفاء الراشدين رضوان الله عليهم اجمعين هیچ پادشاه را بر بسيط زمین این کمال و درجات نبوده است

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 201a:

تاریخ رزم (رز) نامه سنجرى و نظم مصتف جامع التواريخ که جهت آل سلجوق به نام سلطان شاهرخ بهادر نظم شد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 207a:

کسی کو تواریخ نیکو شناخت
که آن شاه ازین گردش چنبری
کسی داند این قصه را کو شنید

گهی فیلسوفی که افسانه ساخت
چنین یافت در نامه سنجرى
همه فتح و فیروزی و کام دید

Kıvâmî, Tevârîh-i Kıvâmî: Müellifin Selçuklular'ın ataları ile ilgili verdiği bilgilerde zikrettiği⁵¹ bu eserin mahiyeti karanlıktır. Bununla birlikte eserin XII. yüzyılda Mâverâünnehir'de yaşayan şair Kıvâmî⁵²ye ait olması mümkündür. Eserin mahiyetini tam olarak tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu eser maalesef günümüze ulaşmamıştır.

Anonim, Tevârîh-i Âl-i Selçûk: Hasan-ı Yezdî, Selçuklular'ın ataları ile ilgili verdiği bilgilerde ismini zikrettiği bu eserin müellifini kaydetmemiştir⁵³.

⁵⁰ Eserin ismi Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî'nin muhtelif kısımlarında farklı şekillerde kaydedilmiştir (Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 194a, 201a, 207a).

⁵¹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 171a.

⁵² Hakkında bkz. Sa'îd Nefisî, Târîh-i nazm u nesr der-İrân ve der-zebân-i Fârsî tâ pâyan-i karn-i dehom-i hicrî, I, Tahran 1363/1984, s. 100; karşı. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, İstanbul 1996, s. 425.

⁵³ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 171a.

Müellifin bu eserle ilgili verdiği yegâne bilgi, *Tevârih-i Kuvâmî'* den alıntılar ihtiva ettiğiğidir.

Hasan-ı Yezdî, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*: Yukarıda kısaca bahsedildiği üzere, Hasan-ı Yezdî tarafından kaleme alınan manzum bir Selçuklu tarihi idi⁵⁴. Timurlu hükümdarı Şâhruh adına kaleme alınan⁵⁵ bu eser de maalesef günümüze ulaşmamıştır. Hasan-ı Yezdî, *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî'* nin pek çok yerinde *Tevârih-i Âl-i Selçûk* isimli eserine atıfta bulunarak bu eserden iktibaslar yaptığını açıkça zikretmiştir:

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b:

چنانک مصنف جامع التواریخ در تاریخ آل سلجوق به نظم در آورده

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 177b:

در تواریخ آل سلجوق مصنف جامع التواریخ نظم کرده می آورد و نظم ابن شهاب مصنف کتاب گوید

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 184a:

مصنف جامع التواریخ، کاتب العبد حسن شهاب الدین که تواریخ آل سلجوق نظم کرد، چنین می گوید

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 197a-197b:

مصنف کتاب در تواریخ آل سلجوق منظوم می آورد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 206b:

چنانک مصنف جامع التواریخ اقل عبادالله حسن بن شهاب الدین یزدی در تواریخ منظوم که

ساخته آورده

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 209a:

مصاف سلطان سنجر با قدرخان از نظم مصنف جامع التواریخ که تواریخ آل سلجوق به اسم و لقب شاهرخ

بهادر نظم کرد

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 216a:

سلطان متوجه غزنین شدند. چنانک مصنف کتاب در تواریخ آل سلجوق نظم داده

Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 217a:

معلوم کردند و به عرض رسانیدند چنانکه مصنف جامع التواریخ در تواریخ آل سلجوق آورده

Söz konusu iktibasların önemli bir kısmının eserin özellikle manzum kısımlarına tekâbül ettiği görülmektedir. *Tevârih-i Âl-i Selçûk'* un mahiyeti hakkında açık bir bilgimiz olmasa da, müellifin eserinin yaklaşık dörtte birine tekâbül eden bir kısmını, bu eserden iktibas ettiği anlaşılmaktadır.

Eberkûhî, *Firdevsu't-tevârih*: İbrahim Kafesoğlu, Hasan-ı Yezdî'nin XIV. yüzyıl müellifi Eberkûhî (Husrev b. 'Âbid b. Mu'in, öl. 792/1390'dan sonra)'nin

⁵⁴ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b, 184a, 197a, 201a, 202b.

⁵⁵ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 209a.

*Firdevsu't-tevârîh*⁵⁶ isimli umumî İslâm tarihinden de nakiller yaptığını belirtmekteyse de⁵⁷, bu nakillerin önemli bir yekün tutmadığı anlaşılmaktadır.

Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî de, yukarıda zikredilen eserlerin yanında, Firdevsî'nin *Şâh-nâme*'si⁵⁸ ve Nizâmî-yi Gencevî'nin *İskender-nâme*'si⁵⁹ gibi bazı edebî eserlere de yer yer atıflar yapıldığı görülmektedir. Söz konusu eserlerin edebî olması sebebiyle, yapılan alıntılar oldukça sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

C. Eserin Selçuklular Kısımının Kaynak Değeri: *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî* Selçuklular ve özellikle de Sultan Sencer devri için en tafsilatlı kaynaklardan birisidir. Ancak eserin Selçuklu tarihi için henüz ayrıntılı bir tahlil ve tenkidi yapılmamıştır. *Câmi'ü't-tevârîh-i Hasenî*'nin Selçuklu tarihi için asıl önemi, müellifin sık sık alıntılar yaptığı ve ismini kaynakları arasında zikrettiği *Sencer-nâme* (veya *Rezm-nâme-yi Sencerî* ya da *Rûz-nâme-yi Sencerî*) isimli manzum eserden gelmektedir⁶⁰. Hasan-ı Yezdî tarafından zikredilen *Sencer-nâme*'nin müellifinin kim olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte⁶¹, bu eserin VIII/XIV. yüzyıl müellifi İbn İsfendiyâr⁶² tarafından *Târîh-i Taberistân*'da zikredilen *Sencer-nâme* ile aynı eser olduğu âşikârdır. Her halukârda günümüze ulaşmayan bu eserin Selçuklu tarihi için büyük önem taşıdığı muhakkaktır. Özellikle Sultan Sencer devrine ait ayrıntılı bilgilerin verilmesi, eserin önemini daha da artırmaktadır. Bu bilgilerin bir kısmının, müellifin günümüze ulaşmayan

⁵⁶ Bkz. *Kitâbhâne-yi Mînovî*, Tahran, nr. 127 (Yegâne nüshası St. Petersburg'ta bulunan yazmanın fotoğrafı, istinsah tarihi: 808/1405-1406). Eser hakkında bkz. V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981, s. 71.

⁵⁷ *Harezşahlr Deoleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992, s. 16.

⁵⁸ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 127a.

⁵⁹ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 22a.

⁶⁰ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 201a.

⁶¹ Mehmet Altay Köymen, herhangi bir açık delile dayanmaksızın, *Sencer-nâme*'nin müellifi olarak Sultan Sencer devri şairlerinden Emîr Mu'izzî'yi göstermektedir (bkz. "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/2, (1947), s. 166, n. 29). Bazı kaynaklarda Mu'izzî'ye ait *Siyer ve futûh-i Sultân Sencer* isimli bir eserden bahsedilmişse de (bkz. *Mucmelu't-tevârîh ve'l-kisas*, neşr. Meliku'ş-şu'arâ' Bahâr, Tahran ts., s. 412; Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî, *Bist Makâle*, II, Tahran 1332/1953, s. 231), Mu'izzî'nin ölüm tarihi olarak gösterilen 518-521/1124-27 yılları (Ramazan Şeşen, "Türkiye Kütüphanelerinde Tanıtılmamış Bazı Farsça Yazmalar", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VIII/1-4, (1984), s. 43; Zebîhullâh Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, II, Tahran 1339/1960, s. 508-525; Adnan Karaismailoğlu, "Mu'izzî", *DİA*, XXXI, (2006), s. 98-99), bu müellifin Katavân Savaşı hakkında ayrıntılı malumat veren *Sencer-nâme*'yi yazmış olamayacağını göstermektedir (Osman G. Özkuzugüdenli, *Sultan Sencer ve Kara-hitâyler -Katavân Savaşı (536/1141)-*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. XVI-XVII).

⁶² İbn İsfendiyâr esere iki yerde atıf yapmıştır: *Târîh-i Taberistân*, II, neşr. 'Abbâs İkbâl, Tahran 1366/1987, s. 54, 72.

manzûm *Tevârîh-i Âl-i Selçûk* isimli eserine dayandığı anlaşılmaktadır⁶³. M. A. Köymen, Hasan-ı Yezdî'nin Sultan Sencer devri ve özellikle Katavân savaşı için verdiği bilgilerin değerini takdir etmiştir⁶⁴.

D. Eserin Dil ve İmlâ Hususiyetleri: Eser yer yer sade, yer yer ise oldukça ağır ve süslü bir dille Farsça olarak kaleme alınmıştır. Müellifin şiir yazmaya ilgi duyması ve manzum eserler kaleme almış olması, eserde kendini hissettirmiştir. Nitekim eser içerisinde manzum kısımlar oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Manzûm kısımlar ve şiirler incelendiğinde, müellifin şairlik yönünün tarihçiliğinin gölgesinde kaldığı sonucuna ulaşılabilir. Metinde zaman zaman âyet ve hadislere de yer verilmiştir. Eserin her iki nüshasında da müstensih hatalarına çokça rastlanmaktadır.

Hasan-ı Yezdî'nin eserinin Selçuklular kısmını kaleme alırken kendisinden önceki müelliflerden yaptığı geniş iktibasların eserinin dil ve üslup özelliklerine aynen yansıdığı görülmektedir. Nitekim müellif eserinde özellikle Zahîru'd-dîn-i Nîşâbûrî'nin *Selçûk-nâme*'sinden yaptığı iktibaslarda sade ve akıcı üslubu, Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'nin *Bedâyi'u'l-izmân fi vekâyi'-i Kirmân* isimli eserinden yaptığı iktibaslarda ise ağır ve süslü üslubu aynen eserine aktarmıştır. Bu durum tabii olarak eserin yer yer sade yer yer de oldukça süslü bir üslup taşımasına sebep olmuştur. Bizzat müellife ait olduğu anlaşılan manzum ve mensur kısımların dilinin ise nisbeten daha sade ve akıcı olduğu görülmektedir.

Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî'nin dil ve imla özelliklerinde dikkat çeken bir başka hususiyet de, Farsça ve Arapça arkaik kelime ve kalıpların yanında pek çok Türkçe unvan ve ıstılahın da kullanılmış olmasıdır. Özellikle İlhanlılar devrinden itibaren Farsçaya giren çok sayıdaki Türkçe siyasî-ıdarî ıstılah ve unvanın, pek çok Timurlu tarihçisi gibi Hasan-ı Yezdî tarafından da yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Biz bu unvan, ıstılah ve isimler arasında özellikle şunları sayabiliriz: *aga, big, han, hakan, tegin, tovacı, toy, tuğra, tug, ağacı, sancak, bayrak, tengri, elçi, bonçak, yesavol, yurd-gâh*.

E. Eserin Nüshaları: *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin iki yazma nüshası günümüze ulaşmıştır: Tahran Nüshası ve İstanbul Nüshası.

⁶³ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 174b, 184a, 197a, 201a, 202b.

⁶⁴ *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1991, s. 331, n. 5. Aşağıda da bahsedileceği gibi, bu bilgiler daha sonra Osman G. Özkuzugüdenli tarafından hazırlanan Yüksek Lisans Tezi'nde ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1. Tahran Nüshası: Tahran'da İran Milli Kütüphanesi (*Kitâbhâne-yi Millî-yi Îrân*)'nde F. 1330 numara ile kayıtlı bulunmaktadır⁶⁵. Nesta'lik yazısıyla kaleme alınmıştır. 'Abdullâh Kâtib-i İsfahânî tarafından 880/1475-76 yılında istinsah edilen bu nüsha toplam 437 varaktır⁶⁶. Bu nüshanın bir mikrofilmi Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde F. 4239⁶⁷, başka bir mikrofilmi de Chicago Üniversitesi Regenstein Library'de DS19. Y35⁶⁸ numara ile kayıtlı bulunmaktadır.

Tahran nüshası ilim dünyasına ilk defa İranlı araştırmacı Mehdî Beyânî tarafından yayınlanan *Bedâyi' u'l-izmân fi vekâyi'-i Kirmân* isimli eserin önsözünde tanıtılmıştır⁶⁹. Beyânî, eserde cümle düşüklükleri, galatlar, yer ve şahıs adlarının yazımında yanlışlıklara sıkça rastlandığını belirtmiştir. Araştırmacı buna dayanarak, müstensihin eğitim düzeyinin düşük olduğu kanaatine varmıştır⁷⁰. Bu nüshanın en önemli eksikliği ise yer ve şahıs adlarının umumiyetle noktasız olarak istinsah edilmiş olmasıdır. Tahran'a Ağustos 2007 tarihinde yaptığımız seyahatte bu nüshanın bir kopyasını temin etmeye muvaffak olduk⁷¹.

2. İstanbul Nüshası: Eserin bilinen ikinci nüshası İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih koleksiyonunda 4307 numara ile kayıtlı bulunmaktadır⁷². Bu nüsha üzerindeki vakıf kaydı ve mühürden anlaşıldığına göre, Osmanlı Sultanı I. Mahmûd (1730-1754)'un vakfettiği kitaplar arasında yer almaktadır⁷³. Tıpkı Tahran nüshası gibi 'Abdullâh Kâtib-i İsfahânî tarafından, 859/1454-55 yılında istinsah edilmiştir. Güzel ve okunaklı bir nesta'lik yazısıyla istinsah edilen nüsha toplam 425 varaktır. Yazmanın fizikî özellikleri şu şekildedir: Kahverengi cilt, cetvelli, 350x240 mm., 235x150 mm., 425 varak, 22 satır. Yazmanın iç kapağında iri harflerle *Câmî' u't-tevârîh* ibaresi, yazmanın kütüphane numarasını gösteren

⁶⁵ Nüshanın tanıtımı için bkz. Seyyid 'Abdullâh Envâr, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Millî-yi Îrân, Kutub-i Fârsî ez-şomâre-yi 1000 tâ 1500*, III, Tahran 1369/1990, s. 391.

⁶⁶ Bkz. Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i mikrofilmhâ-yi Kitâbhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, Tahran 1363/1984, s. 35.

⁶⁷ Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i mikrofilmhâ-yi Kitâbhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, s. 35.

⁶⁸ *A List of Manuscripts in Microformat in the Middle East Department, Regenstein Library* [Basılmamış Katalog], Chicago 1998, s. 137 (Katalogta eser yanlışlıkla Şerefu'd-dîn 'Alî-yi Yezdî'ye nispet edilmiştir).

⁶⁹ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi' u'l-izmân fi vekâyi'-i Kirmân*, (giriş), s. V-VI.

⁷⁰ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi' u'l-izmân fi vekâyi'-i Kirmân*, (giriş), s. VI.

⁷¹ Eserin Tahran nüshasının temininde yardımlarını esirgemeyen İran Millî Kütüphanesi'nden Sayın 'Abdullâh-i Necefi'ye teşekkürü borç biliyorum.

⁷² Yazmanın mikrofilmi, aynı kütüphanede 384 numara ile kayıtlıdır.

⁷³ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 1a.

rakamla 4307 rakamı, Sultan I. Mahmûd'un vakıf kaydı ve biri sonradan bilinçli olarak tamamen silinmiş olmak üzere toplam dört farklı mühür yer almaktadır. Okunabilen üç mühürden biri Sultan I. Mahmûd'a aittir: "*Elhamdü lillâhi'llezi hedânâ li-hazâ ve mâ künnâ li-nehtediye levlâ en hedânallâh / Vakf-i Mahmûd Han b. Mustafâ Şâh el-Muzaffer dâ'imâ*"⁷⁴. İkinci mühürde ancak "... Bende Dervîş Mustafâ? ...", üçüncü mühürde ise "... Mîrzâ 'Osmân Şâh el-Gâzî kitâbudır? ..." ibareleri okunabilmektedir⁷⁵.

Bu iki nüsha dışında, Mehmet Altay Köymen, eserin Mükrimin Halil Yınanç'ın elinde bulunan bir başka nüshasından daha bahsetmektedir⁷⁶. Akıbeti bugün meçhul olan bu nüsha muhtemelen Fatih nüshasının çok geç bir sureti olmalıdır.

F. Eserin Nüsha Farkları: Eserin her iki nüshası da 'Abdullâh Kâtib-i İsfahânî tarafından büyük ihtimalle ortak bir nüsha üzerinden istinsah edilmiştir. Aynı müstensihin kaleminden çıkmış olmasına rağmen İstanbul nüshasının, Tahran nüshasına göre daha fazla hata içerdiği ve son kısımlarının eksik olduğu görülmektedir⁷⁷. Bununla birlikte İstanbul nüshasında yer alan bazı konular da Tahran nüshasında bulunmamaktadır⁷⁸. Bu açıdan eserin neşrinde İstanbul nüshası ve Tahran nüshası birbirini tamamlamaktadır.

G. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar: Eser üzerine yapılan çalışmaları üç kısımda inceleyebiliriz: 1. Eserin Nüshalarının Tanıtımıyla İlgili Çalışmalar, 2. Eserin Kısmî Neşirleri, 3. Eserden İstifade Eden Araştırmacılar.

1. Eserin Nüshalarının Tanıtımıyla İlgili Çalışmalar: Tespit edebildiğimiz kadarıyla Hasan-ı Yezdî'nin *Câmi'u't-tevârih-i Hasenî* isimli eserinden bahseden ilk modern araştırmacı, 1900 yılında yayınladığı iki makalede İstanbul kütüphanelerinde bulunan Farsça yazmaların tanıtımını yapan Paul Horn olmuştur⁷⁹. Araştırmacı makalesinde, eserin özelliklerinden hiç bahsetmeden

⁷⁴ Bu mühür için bkz. Günay Kut-Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984, s. 31.

⁷⁵ Hasan-ı Yezdî/Fatih, vr. 1a.

⁷⁶ "Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı", s. 166, n. 29.

⁷⁷ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XVII.

⁷⁸ Hasan-ı Yezdî/Tabâtabâ'î-Afşâr, (giriş), s. XVII.

⁷⁹ "Persische Handschriften in Constantinopol", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 54, (1900), s. 275-332, 475-509.

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonunda bulunan nüshasının numarasını vermiştir⁸⁰.

Paul Horn'un kısa tanıtımından sonra *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî*'nin ilk ayrıntılı tanıtım yazısı İstanbul kütüphanelerinde bulunan Farsça tarih yazmalarını tanıtan Çek araştırmacı Felix Tauer tarafından yapılmıştır⁸¹. Tauer, 1931 yılında yayınlanan ve toplam beş makaleden oluşan çalışmasının ilkinde, Fatih koleksiyonunda bulunan nüshanın ayrıntılı bir tavsifini yapmıştır⁸². *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî*'nin Tahran Milli Kütüphanesi'nde bulunan nüshasından haberdar olmayan araştırmacı, eseri "tek nüsha" (*unique*) olarak tanıtmıştır.

Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî'nin hem İstanbul hem de Tahran nüshalarının tanıtımına yer veren ilk araştırmacı C. A. Storey olmuştur. Araştırmacı, dünyada bulunan Farsça yazmaların tanıtımını ihtiva eden eserinde⁸³, *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî*'nin İstanbul ve Tahran nüshalarını kısaca tanıtmıştır⁸⁴. Storey'in, İstanbul nüshasının tanıtımını yaparken F. Tauer'in 1931 yılında yayınlanan makalesinde verdiği bilgilere dayandığı görülmektedir. Bu bilgiler eserin Yuri Bregel tarafından hazırlanan Rusça tercümesinde⁸⁵ ve bu tercüme üzerinden Yahyâ Ârînpûr, Sîrûs İzedî ve Kerîm Keşâverz tarafından hazırlanan Farsça tercümesinde de tekrarlanmıştır⁸⁶.

Dünya kütüphanelerinde bulunan Farsça yazmaların toplu katalogunu hazırlayan Ahmed Munzevî, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Fârsî* isimli eserinin VII.

⁸⁰ "Persische Handschriften in Constantinopol", s. 291.

⁸¹ "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", *Archiv Orientalní*, III/1, (1931), s. 87-118; "II. Histoire de Muhammad, des 'Alides et des Halîfas. Les Kısasu'l-Anbiyâ", *Archiv Orientalní*, III/2, (1931), s. 303-326; "III. Histoire de l'Îrân et de la Transoxiane", *Archiv Orientalní*, III/3, (1931), s. 462-491; "IV. Histoire des états Turcs en Asie Mineure et de l'empire Ottoman", *Archiv Orientalní*, IV/1, (1932), s. 92-107; "V. Histoire des Indes - Index", *Archiv Orientalní*, IV/2, (1932), s. 193-207.

⁸² "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", s. 102-103.

⁸³ *Persian Literature. A Bio-biographical Survey*, [I]: i. *Quranic Literature*, London 1927. ii. 1. A. *General History*. ii. B. *The Prophets and Early Islam*, London 1935. ii. 2. C-L. *Special Histories of Persia, Central Asia and the Remaining Parts of the World Except India*, London 1936. ii. 2. M. *History of India*, London 1939 (1970²). ii. 4. *Biography*, London 1953. II: i. A. *Mathematics*, B. *Weights and Measures*, C. *Astronomy and Astrology*, D. *Geography*, London 1958 (1972²). ii. E. *Medecine*, London 1971.

⁸⁴ C. A. Storey, *Persian Literature: A Bio-biographical Survey*, I/1, London 1970, s. 91; I/2, London 1970, s. 1236.

⁸⁵ C. A. Storey, *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, İlavelerle Rusça terc. Yu. E. Bregel, II, Moskova 1972, s. 518.

⁸⁶ C. A. Storey, *Edebiyât-i Fârsî, ber mebnâ-yi te'lif-i İstorî, tercume-yi Y. Bregel*, İlavelerle Farsça terc. Yahyâ Arînpûr-Sîrûs İzedî-Kerîm Keşâverz, ed. Ahmed Munzevî, II, Tahran 1362/1983, s. 517-518. *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî* ile ilgili eserdeki şu teşhis tamamen hatalıdır: "Târîh-i bi-ehemmiyetü der-âferîneş-i cihân tâ be-sâl-i 855-i hicrî/1451 m." (C. A. Storey, *Edebiyât-i Fârsî*, s. II, 518).

cildinde *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'ye de yer vererek Tahran nüshasını kısaca tanıtmıştır⁸⁷. Aynı müellif *Fihristvâre-yi kitâbhâ-yi Fârsî* isimli eserinin I. cildinde de *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'nin kısaca tanıtımını yapmıştır⁸⁸.

İranlı edebiyat tarihçisi ve metin nâşiri Sa'îd Nefisî, Farsça manzum ve mensur eserlerin tanıtımını konu alan *Târîh-i nazm u nesr der-Îrân ve der-zebân-i Fârsî* isimli eserinde Hasan-ı Yezdî ve *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'den de kısaca bahsetmiştir⁸⁹.

Muhammed Ya'kûb Vâhidî, Kâbil'de yayınlanan *Âryânâ* dergisinde 1345/1966 yılında neşrettiği "Ez-gencînehâ-yi kutub-i Turkiyye" isimli makalesinde *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'nin çok kısa bir tanıtımını yapmıştır⁹⁰. Bununla birlikte bu makale, F. Tauer'in tanıtımının üzerine yeni bir bilgi getirmemiştir.

İranlı araştırmacı Muhammed Huseyn İslâm-penâh, Tahran'da yayınlanan *Mecelle-yi Âyende* dergisinde 1370/1991 yılında yayınladığı "İ'lâm-i Kirmân der-Câmi' u't-tevârih-i Hasenî" isimli makalesinde *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'de yer alan Kirmân ile ilgili bilgilerin çok kısa bir değerlendirmesini yapmıştır⁹¹.

Farsça yazmaların muhtasar kataloğunu hazırlayan Mustafâ Dirâyeti, eserinde Hasan-ı Yezdî hakkında çok kısa bilgi vererek *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'nin Tahran nüshasını tanıtmıştır⁹².

Son olarak, İlker Evrim Binbaş tarafından 2014 yılında *Encyclopaedia Iranica*'ya yazılan "Jâme' al-Tavârih-e Ḥasani" isimli maddede Hasan-ı Yezdî ve eseri hakkındaki bilgiler değerlendirilmiştir⁹³.

2. Eserin Kısmî Neşirleri: İranlı araştırmacı Mehdî Beyânî, Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî'nin günümüze ulaşmayan *Bedâyi' u'l-ezmân fi vekâyi'-i Kirmân* isimli eserini ortaya çıkarabilmek için *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'den istifade etmiştir. Araştırmacı 1947 yılında yayınladığı bu çalışmada, *Câmi' u't-tevârih-i Hasenî*'nin Tahran Milli Kütüphanesi'ndeki nüshasını kullanmıştır⁹⁴.

⁸⁷ *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Fârsî*, VII, Tahran 1353/1974, s. 4132, nr. 42510.

⁸⁸ *Fihristvâre-yi kitâbhâ-yi Fârsî*, I, Tahran 1374/1995, s. 607.

⁸⁹ *Târîh-i nazm u nesr der-Îrân ve der-zebân-i Fârsî tâ pâyan-i karn-i dehom-i hicrî*, I, s. 239.

⁹⁰ "Ez-gencînehâ-yi kutub-i Turkiyye", *Âryânâ*, XXIV/7-8, Kâbil 1345/1966, s. 386.

⁹¹ "İ'lâm-i Kirmân der-Câmi' u't-tevârih-i Hasenî", *Mecelle-yi Âyende*, XVII, Tahran 1370/1991, s. 134.

⁹² *Fihristvâre-yi destneveshtâ-yi Îrân*, III, Tahran 1389/2010, s. 547.

⁹³ İlker Evrim Binbaş, "Jâme' al-Tavârih-e Ḥasani", *Encyclopaedia Iranica*, (2014) (bkz. <http://www.iranicaonline.org/articles/jame-al-tavarik-hasani>).

⁹⁴ Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi' u'l-ezmân fi vekâyi'-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947.

Eserin, müellifin çağdaşı olduğu Timurular tarihi ile ilgili kısmı İranlı araştırmacılar Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î ve İrec Afşâr tarafından Karachi Üniversitesi Institute of Central and West Asian Studies yayınları arasında neşredilmiştir⁹⁵. İstanbul ve Tahran nüshalarının birlikte kullanıldığı bu neşir Timurular tarihi araştırmaları açısından önemlidir.

Son olarak, Selçuklular kısmı, İstanbul ve Tahran nüshaları kullanılarak Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde doktora tezi olarak tarafımızdan hazırlanmıştır⁹⁶. Eserin Selçuklular kısmının Farsça metni, basılmak üzere İran'da Ferhengistân-i Huner (Tahran) Kurumuna teslim edilmiştir.

3. Eserden İstifade Eden Araştırmacılar: *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî*'de yer alan Selçuklular ile ilgili bilgiler pek çok Selçuklu tarihçisinin dikkatini çekmiştir. Bu tarihçiler arasında Mükrimim Halil Yınanç⁹⁷, Osman Turan⁹⁸, Mehmet Altay Köymen⁹⁹, İbrahim Kafesoğlu¹⁰⁰, Erdoğan Merçil¹⁰¹ ve Osman G. Özgüdenli¹⁰²'yi saymak mümkündür.

Sultan Sencer ile ilgili çalışmalarında *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî*'ye özel bir önem veren Mehmet Altay Köymen, özellikle eserde yer alan Sultan Sencer'in Gazne seferi, Katavân Savaşı ve Oğuz isyanı ile ilgili bilgilere dikkat çekmiştir¹⁰³. Araştırmacının, Katavân Savaşı ile ilgili, eser hakkında yaptığı şu değerlendirme dikkat çekicidir: "Katvan savaşı hakkındaki en mufassal malûmat Hasan Yezdî'dedir (bk. *Câmi'ü't-tevârih*, vr. 219a-223a). Fakat ayrıca tahlil ve tenkide tabî tutmadan böyle umumî bir eserde oradaki geçen malûmatı kullanmadık. Katvan savaşı hakkında yapacağımız ayrıca bir tetkikte, orada verilen malûmatı kullanmak fırsatı bulacağız"¹⁰⁴. Ancak araştırmacının ömrü bu konuda müstakil bir çalışma ortaya koymaya yetmemiştir. Eserde yer alan Katavân Savaşı ile ilgili

⁹⁵ Hasan-ı Yezdî, *Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî. Bahş-i Timûriyân pes ez-Timûr*, neşr. Huseyn Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987.

⁹⁶ Bülent Özkuzugüdenli, *Hasan-ı Yezdî'nin Câmi'ü't-tevârih-i Hasenî İsimli Eserinin Selçuklular Kısmı (Giriş-Farsça Metin-Türkçe Tercüme)*, I-II, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

⁹⁷ *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri*, I, *Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1934, s. 25; İstanbul 1944, s. 13, 46.

⁹⁸ *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 505 (Burada eserin Fatih nüshasının numarası sehven 4507 olarak verilmiştir).

⁹⁹ *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 309, n. 1, 320, 405, n. 2, 406, n. 3, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 416, 439, n. 6, 440, 441, 460, n.1, 494.

¹⁰⁰ "Selçuklular", *İA*, X, s. 353, 357 (burada eserin Fatih nüshasının numarası hatalı olarak 4507 olarak verilmiştir), 414; *Harezmsahlr Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992, s. 16.

¹⁰¹ *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975, s. XVI; *Kirmân Selçukluları*, s. XIII, 235.

¹⁰² *Selçuklular*, I, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013, s. 33, 56, 88, 112, 136, 271-275.

¹⁰³ *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 309, n. 1, 331, n. 5, 405, n. 2.

¹⁰⁴ *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, V, *İkinci İmparatorluk Devri*, s. 331, n. 5.

bilgiler Osman G. Özkuzugüdenli [Özgüdenli] tarafından 1994 yılında Marmara Üniversitesi'nde hazırlanan *Sultan Sencer ve Kara-Hitâylar -Katavân Savaşı (536/1141)-* isimli Yüksek Lisans Tezi'nde ayrıntılı olarak incelenmiştir¹⁰⁵. Bu çalışmadaki şu teşhis dikkat çekicidir: "Müellif şimdikiye kadar Ortaçağ tarihi araştırmacıları tarafından referans olarak kullanılmasına rağmen, eserin tahlil ve tenkidini Selçuklu tarihi için yapacak bir araştırmacı henüz çıkmamıştır"¹⁰⁶.

Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî, Selçuklu tarihçilerinin yanında Timurlu tarihçilerinin de dikkatini çekmiştir. Fransız şarkiyatçı Jean Aubin, 1956 yılında yayınladığı *Deux sayyids de Bam au XVe siècle* isimli çalışmada Hasan-ı Yezdî'nin Huseyn Muderrisî-Tabâtabâ'î ve İrec Afşâr tarafından neşredilen Timurlular kısmından istifade etmiştir¹⁰⁷. Yine Beatrice Forbes Manz, 2006 yılında yayınladığı "Local Histories of Southern Iran" başlıklı makalede, dönemin diğer mahallî kaynaklarının yanında *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin Timurlular kısmının kaynak değeri üzerinde durmuştur¹⁰⁸.

SONUÇ

Günümüze ulaşmayan kaynakları kullanması bakımından Selçuklu tarihi için son derece önemli bir eser olan *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*, Selçuklu tarihi araştırmalarında önemine rağmen az kullanılan bir eser olmuştur. XX. yüzyılın başlarından itibaren eserin varlığından haberdar olunmasına rağmen eser tam manası ile kullanılmamıştır. *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*'nin Selçuklu tarihi için asıl önemi, müellifin sık sık alıntılar yaptığı ve ismini kaynakları arasında zikrettiği *Sencer-nâme* (veya *Rezm-nâme-yi Sencerî* ya da *Rûz-nâme-yi Sencerî*) isimli manzum eserden gelmektedir. Sultan Sencer devrine ait ayrıntılı bilgiler veren ancak günümüze ulaşmayan bu eserin Selçuklu tarihi için büyük önem taşıdığı muhakkaktır. Sonuç olarak, *Câmi'u't-tevârîh-i Hasenî*, Selçuklular ve özellikle de Sultan Sencer devri için en tafsilatlı kaynaklardan birisidir.

¹⁰⁵ *Sultan Sencer ve Kara-hitâylar -Katavân Savaşı (536/1141)-*, s. XVI-XVIII, 52-73.

¹⁰⁶ *Sultan Sencer ve Kara-hitâylar -Katavân Savaşı (536/1141)-*, s. XVI.

¹⁰⁷ *Deux sayyids de Bam au XVe siècle. Contribution à l'histoire de l'Iran timouride*, Wiesbaden 1956, s. 424-425.

¹⁰⁸ "Local Histories of Southern Iran", *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. J. Pfeiffer-S.A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 269-270.

KAYNAKÇA

- A List of Manuscripts in Microformat in the Middle East Department, Regenstien Library* [Basilmamış Katalog], Chicago 1998.
- Ahmed b. Huseyn b. 'Alî-yi Kâtib, *Târîh-i cedîd-i Yezd*, neşr. İrec Afşâr, Tahran 1386/2007.
- Ahmed Munzevî, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Fârsî*, I-VII, Tahran 1348/1969-1353/1974.
- Ahmed Munzevî, *Fihristvâre-yi kitâbhâ-yi Fârsî*, I-VIII, Tahran 1374/1995-1384/2005.
- Anonim, *Mucmelu't-tevârîh ve'l-kisas*, neşr. Meliku's-şu'arâ' Bahâr, Tahran ts.
- Aubin, Jean, *Deux sayyids de Bam au XVe siècle. Contribution à l'histoire de l'Iran timouride*, Wiesbaden 1956.
- Barthold, V. V., *Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1981.
- Binbaş, İlker Evrim, "Jāme' al-Tavāriḳ-e Ḥasani", *Encyclopaedia Iranica*, (2014) (bkz. <http://www.iranicaonline.org/articles/jame-al-tavarik-hasani>).
- Cahen, Claude, "Selçuklu Devri Tarih Yazıcılığı", Türkçe terc. Nejat Kaymaz, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/12-13, (1969), s. 195-221.
- Doerfer, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden 1963-1975.
- Eberkûhî, Husrev b. 'Âbid b. Mu'în, *Firdevsu't-tevârîh*, Kitâbhâne-yi Mînovî, Tahran, nr. 127.
- Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Bedâyi'u'l-izmân fi vekâyi-i Kirmân*, neşr. Mehdî Beyânî, Tahran 1326/1947.
- Efdalu'd-dîn Ebû Hâmid Ahmed b. Hâmid-i Kirmânî, *Selçûkiyân u Guzz der-Kirmân*, tahrîr Mîrzâ Muhammed İbrâhîm-i Habîsî, neşr. Muhammed İbrâhîm Bâstânî-yi Pârîzî, Tahran 1373/1994.
- er-Râvendî, *Râhatu's-sudûr ve âyetu's-surûr*, neşr. Muhammed İkbâl, ed. Muctebâ Mînovî, Tahran 1364/1985; Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, I-II, Ankara 1957.
- Hasan-ı Yezdî, *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî. Bahş-i Tîmûriyân pes ez-Tîmûr*, neşr. H. Muderrisî-yi Tabâtabâ'î - İrec Afşâr, Karachi 1987.
- Hasan-ı Yezdî, *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî*, Kitâbhâne-yi Millî-yi İrân, Tahran, F. 1330.
- Hasan-ı Yezdî, *Câmî'ü't-tevârîh-i Hasenî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4307.
- Horn, Paul, "Persische Handschriften in Constantinopol", *Zeitschrift der*

- Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 54, (1900), s. 275-332, 475-509.
- İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, I-II, neşr. ‘Abbâs İkbâl, Tahran 1366/1987.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuklular”, *İA*, X, s. 353-416.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsaşhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara 1992.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Mu‘izzî”, *DİA*, XXXI, (2006), s. 98-99.
- Köymen, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/2, (1947), s. 159-173.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: İkinci İmparatorluk Devri*, V, Ankara 1991.
- Kut, Günay – Bayraktar, Nimet, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984.
- Manz, Beatrice Forbes, “Local Histories of Southern Iran”, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. J. Pfeiffer–S.A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 267-281.
- Melville, Charles, “Jâme’ al-Tawârik”, *Encyclopaedia Iranica*, XIV, s. 466-468.
- Merçil, Erdoğan, *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975.
- Merçil, Erdoğan, *Kirmân Selçukluları*, Ankara 1989.
- Mîrzâ Muhammed-i Kazvînî, *Bist Makâle*, II, Tahran 1332/1953.
- Morgan, David, “Rashid al-Din Tabib”, *EP*, VIII, (1995), s. 443.
- Muhammed Huseyn İslâm-penâh, “Îlâm-i Kirmân der-Câmi’u’t-tevârîh-i Hasenî”, *Mecelle-yi Âyende*, XVII, Tahran 1370/1991, s. 134.
- Muhammed Takî Dânişpejûh, *Fihrist-i mikrofilmhâ-yi Kitâbhâne-yi Merkezî ve Merkez-i Esnâd-i Dânişgâh-i Tahrân*, III, Tahran 1363/1984.
- Muhammed Ya’kûb Vâhidî, “Ez-gencînehâ-yi kutub-i Turkiyye”, *Âryânâ*, XXIV/7-8, Kâbil 1345/1966, s. 386.
- Mustafâ Dirâyetî, *Fihristvâre-yi destnevesthâ-yi Îrân*, I-XII, Tahran 1389/2010.
- Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular*, I, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013.
- Özgüdenli, Osman G., “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, *DİA*, XXXV, (2005), s. 19-21.
- Özgüdenli, Osman G., “Zahîrüddîn-i Nişâbûrî”, *DİA*, XLIV, (2013), s. 102-103.
- Özkuzugüdenli [Özgüdenli], Osman, *Sultan Sencer ve Kara-hitâyalar -Katavân Savaşı (536/1141)-*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
- Reşîdu’d-dîn Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi’u’t-tevârîh*, II/5, *Selçuklular Tarihi*, neşr. Ahmed

Ateş, Ankara 1960; İngilizce terc. K. A. Luther, *The History of the Saljuq Turks from the Jāmi' al-Tawārîkh. An Ilkhanid Adaption of the Saljuq-nāma of Zahîr al-Dîn Nîshâpûrî*, ed. C. E. Bosworth, London 2001; Türkçe trc. Erkan Göksu-Hasan Hüseyin Güneş, *Selçuklu Devleti*, İstanbul 2009.

Sa'îd Nefîsî, *Târîh-i nazm u nesr der-Îrân ve der-zebân-i Fârsî tâ pâyân-i karn-i dehom-i hicrî*, I, Tahran 1363/1984².

Seyyid 'Abdullâh Envâr, *Fihrist-i nushahâ-yi hattî-yi Kitâbhâne-yi Millî-yi Îrân, Kutub-i Fârsî ez-şomâre-yi 1000 tâ 1500*, III, Tahran 1369/1990.

Soucek, Priscilla, "Eskandar b. 'Omar Şayx b. Timur", *Oriente Moderno*, XV/1, (1996), s. 73-87.

Storey, C. A., *Persian Literature. A Bio-biographical Survey*, [I]: i. *Quranic Literature*, London, 1927. ii. 1. *A. General History*. ii. B. *The Prophets and Early Islam*, London, 1935. ii. 2. C-L. *Special Histories of Persia, Central Asia and the Remaining Parts of the World Except India*, London, 1936. ii. 2. M. *History of India*, London, 1939 (1970²). ii. 4. *Biography*, London, 1953. II: i. A. *Mathematics*, B. *Weights and Measures*, C. *Astronomy and Astrology*, D. *Geography*, London, 1958 (1972²). ii. E. *Medecine*, London, 1971; İlavelerle Rusça terc. Yu. E. Bregel, *Persidskaya Literatura. Bio-bibliografiçeskiy Obzor*, I-III, Moskova, 1972; İlavelerle Farsça terc. Yahyâ Ârînpûr-Sîrûs İzedî-Kerîm Keşâverz, *Edebiyât-i Fârsî, ber mebnâ-yi te'lif-i İstorî, tercume-yi Y. Bregel*, ed. Ahmed Munzevî, I-II, Tahran, 1362/1983.

Storey, C. A., *Persian Literature: A Bio-biographical Survey*, I/1, London 1970; I/2, London 1970.

Şeşen, Ramazan, "Câmiü't-tevârîh", *DİA*, VII, (1993), s. 132-134.

Şeşen, Ramazan, "Türkiye Kütüphanelerindeki Tanıtılmamış Bazı Farsça Yazmalar", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VIII/1-4, (1984), s. 5-70.

Tauer, Felix, "Timurlular Devrinde Tarihçilik", Türkçe terc. Ahmed Ateş, *Belleten*, XXIX/130, (1965), s. 49-69.

Tauer, Felix, "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, I. Histoire Générale", *Archiv Orientalni*, III/1, (1931), s. 87-118; "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, II. Histoire des Muhammad, des 'Alides et des Halîfas. Les Kîsasu'l-Anbiyâ", *Archiv Orientalni*, III/2, (1931), s. 303-326; "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, III. Histoire de l'Îrân et de la Transoxiane", *Archiv Orientalni*, III/3, (1931), s. 462-491; "Les manuscrits persans historiques des bibliothèques de Stamboul, IV. Histoire des états Turcs en Asie Mineure et de l'empire Ottoman", *Archiv Orientalni*, IV/1, (1932), s. 92-107; "Les manuscrits persans

historiques des bibliothèques de Stamboul, V. Histoire des Indes - Index", *Archiv Orientalni*, IV/2, (1932), s. 193-207.

Togan, Zeki Velidi, "Raşid-üd-din Tabib", *İA*, IX, (1964), s. 705-712.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996.

Yınanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri, I, Anadolunun Fethi*, İstanbul 1934; İstanbul 1944.

Zahîru'd-dîn-i Nişâbûrî, *Selçuk-nâme*, neşr. A. H. Morton, London 2004.

Zebîhullâh Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der-Îrân*, I-IV, Tahran 1351-1356/1972-1977.
